

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՎՐԱՍԻԱ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ «ԵՀՀ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ» ՇԱՐՔԸ¹

DOI 10.56673/18294502-22.15-94

Ներկայացվել է՝ 20 Հոկտեմբեր 2022

Ընդունվել է՝ 30 Նոյեմբեր 2022

Եվրասիա համագործակցություն հիմնադրամը (ԵՀՀ) «ԵՀՀ համալսարան» խորագրով շարք սկսեց հրատարակել 2015թ.-ից: Այս զարգացումը բխեց այն առաջնայնությունից, որն առաջացել էր ԵՀՀ-ի ծրագրերի իրագործման ընթացքում, այն է՝ հասցեագրել խոշոր և խորը հասարակական տեսական խնդիրները, դնելով դրանք այժմեականության խաչներուկում, քանի որ այդ խնդիրները չեն հասցեագրվում կամ բավարար չափով չեն հասցեագրվում ո՛չ հայաստանյան գիտական-հասարակագիտական հանրության, ո՛չ էլ քաղաքացիական հասարակության կողմից: Նույնիսկ եթե առաջին ոլորտն այդպիսի խնդիրներ հասցեագրում է, դրանք մնում են նեղ մասնագիտական շրջանակներին հասու, լավագույն դեպքում նեղ մասնագիտական պարբերականներում կամ մենագրություններում պարփակված: Երկրորդ ոլորտը, հաճախ հասցեագրելով այդ խնդիրների կիրառական կողմը, հաճախ ռեսուրս չունի դրանց խորքային արմատական հետազոտման համար: Այսպիսով, այս շարքի ձեռնարկումը հետապնդում էր հետևյալ նպատակները. ա. քննարկել այն հիմնահարցերը, որոնք

---

¹ Թափանցիկություն. ակնարկի հեղինակը ԵՀՀ տնօրենն է, ներկայացվող շարքի նախագծերի ղեկավար և շատ հրատարակումների համահեղինակ: Նյութը նախատեսված է հանրային իրազեկման համար, ռեկլամային տեքստ չէ և շահույթ չի հետապնդում:

որպես լուծելի խնդիր ձևակերպվում են ոլորտային քաղաքականությունների կողմից, սակայն դրանց խորքային պրոբլեմային մակարդակը մնում է չքննարկված. ք. ստեղծել միջոցիսցիայի նար մոտեցում որպես խաչմերուկ՝ «հիմնախնդրային» հարցերի և ռեֆորմների կարիքների, ինչպես նաև մի կողմից՝ գիտական մոտեցումների, մյուս կողմից՝ քաղաքացիական հասարակության մոտեցումների հանգույցում. գ. լայն հասարակությանը տրամադրել ժամանակակից նորարարական մոտեցումներ՝ հիմնախնդրային որոշակի հասկացությունների և երևույթների վերաբերյալ. դ. հայերեն և հասանելի ոճով արտահայտել հասարակական գոնե առանձին խնդիրներ, որոնք այսօր համաշխարհային մտածողության կիզակետում են. ե. անդրադառնալ հասարակական որոշ հարցերի առաջին անգամ՝ հայոց իրականության, իսկ երբեմն էլ՝ նույնիսկ միջազգային իրականության ծիրում:

Պետք է նշել նաև, որ կրթագիտական ոլորտի համատարած ճգնաժամի պատճառով (ներառյալ գրագողության հարցը) նույնիսկ եթե հայաստանյան հասարակագիտությունը (լայն իմաստով) այդ հարցերին երբեմն անդրադառնում է, այդ անդրադարձների որակը հաճախ, մեղմ ասած, խնդրահարույց է:

Որպես օրինակ բերեմ այն խնդիրները, որոնք առայժմ «ԵՀՀ համալսարան» շարքի մեջ չեն ընդգրկվել: Օրենքի խնդիրը հայաստանյան կիզակետում է արդեն բազում տարիներ: Խոսքը և՛ սահմանադրական գործընթացների մասին է, և՛ դատական համակարգի ռեֆորմների, և՛ հասարակության արժեհամակարգի: Սակայն հանրության կողմից լրջորեն չի քննարկվել օրենքի հիմքը, չի հասկացվել, ո՞րն է օրենքը և ինչու՞ է այն անհրաժեշտ, գիտակից ընտրություն չի արվել օրենքի հանդեպ «անզլո-սաքսոնական» և «մայրցամաքային» մոտեցումների միջև: Բացակայում են նաև հետազոտությունները օրենքի և հանրային արժեքների միջև

փոխկապվածության վերաբերյալ: Նույն կերպ էլ՝ կոռուպցիայի դեմ պայքարը. այն անընդհատ տեղի է ունենում, սակայն կոռուպցիայի կապը հանրային արժեքների, նիստուկացի, խորհրդային անցյալի և այլ գործոնների հետ մնում է բավարար չափով հանրորեն չքննարկված: Երկու թեման էլ եղել են քննարկումների արդյունք կրեատիվ խաղերի ժամանակ (տե՛ս կրեատիվ խաղերի մասին ստորև) և մի շարք հրապարակումների հիմք դարձել, օրենքի խնդիրը շոշափվել է վերջերս «Չորս պատմություն իշխանության մասին» աշխատության մեջ, սակայն երկու թեման էլ արժանի են ավելի համապարփակ և խորքային գնման:

Շարքի մտահղացումն ուներ ևս մեկ պատճառ. վերը բերված խնդիրները, ինչպես ասացի, քիչ են հասցեագրվել ոչ միայն տասնյակ տարիներ ճգնաժամային իրադրության մեջ գտնվող ինստիտուցիոնալ գիտության, այլև քաղաքացիական հասարակության կողմից: Սակայն եթե դրանք հասցեագրվել են կամ հասցեագրվում են՝ ապա հիմնականում «բանավոր» տարբերակով: Հենց այդ «բանավոր» մոտեցումներից որոշ ռազմավարական ուղղություններն են, որ հանգեցրին այդ խնդիրները գրավոր կերպով ձևակերպելու կարիքի գիտակցմանը: «Բանավոր», սակայն չափազանց կարևոր ուղղություններից են եղել տարիների ընթացքում իրագործվող կրեատիվ խաղերը՝ մտագործունեության մեթոդաբանության վրա հիմնված, Դավիթ Հովհաննիսյանի առաջնորդությամբ, որոնք թեն արտադրում են նաև գրավոր արդյունքներ, սակայն դրանց ոճն անհասանելի է լայն հասարակության համար: Նույնպես կարևորագույն գործունեություն է ծավալել տարիների ընթացքում «Բուն» հիմնադրամն իր տեսանյութերով – միակ հանրային մեդիան, կարելի է ասել, որը հանձն է առել անդրադառնալ խնդիրների այդ մակարդակին և հաջողությամբ շարունակում է իր առաքելությունը:

Մեկ այլ նման ժանր է հենց ԵՀՀ-ի «Ձեռն սեշշըն»-ների շարքը², որն ընդլայնված տեսաելությունների շղթա է՝ հանրային կարևոր խնդիրների ու գաղափարների (լինի դա պրոյեկտների կառավարում, դավադրության տեսություն, թե արխայիկ մտածողություն) խորքային տեսության և կիրառականության խաչմերուկում: Սակայն «բանավորը» բավական չէ: Եվ, չնայած փոփոխական այս աշխարհում որակյալ գրավոր տեքստեր ստեղծելը ռիսկային գործընթաց է (հնանում են արագ, ավելի մեծ ներդրում են պահանջում, քան բանավոր ժանրերը, որակյալ հրատարակությունն ստեղծելն իսկ Հայաստանի պայմաններում հաճախ խնդիր է (տես այդ մասին նաև հետո), վեջապես՝ ֆունկցիոնալ անգրագիտությունն այնքան համատարած է դարձել, որ շատերը տեքստի ընթերցումից պարզապես խուսափում են), ԵՀՀ-ն հանձն առավ «ԵՀՀ համալսարան» շարքի ստեղծումը:

Առաջին հրապարակումը, որ ընդգրկվեց շարքի մեջ, «Հանդուրժողականության և անհանդուրժողականության դրսևորումները հայ գրականության մեջ» խորագրով հողվածների և հետազոտությունների ժողովածուն էր (2017)³: Նպատակն էր՝ հասկանալ հանդուրժողականությունն արժեքը, թե ինչպե՛ս է այն արտացոլվել, եթե արտացոլվել է, հայ գրականության մեջ դարերի ընթացքում: Այսպես կոչված «արևմտյան» արժեք և հայ գրականություն – այս խաչմերուկը հետաքրքիր հետևությունների առիթ դարձավ: Նախ՝ պարզ դարձավ, որ հանդուրժողականությունը որպես հասարակական արժեք բյուրեղանում է հասարակական հարաբերությունների

² *Jam Session Տեսակցություն*, ԵՀՀ, (մուտք՝ 15.10.2022), <https://epfarmeria.am/hy/Jam-Session>.

³ *Հանդուրժողականության և անհանդուրժողականության դրսևորումները հայ գրականության մեջ*: [Հողվածաշար]. Խմբ. կազմ Գևորգ Տեր-Գաբրիելյան, Անուշ Մարգարյան, Իգարելյա Մարգարյան և այլք, Եր., Եվրասիա համագործակցություն հիմնադրամ, 2017, 348 էջ, https://epfarmeria.am/sites/default/files/Document/Tolerance_Intolerance_in_Armenian_Literature_book_2017.pdf

զարգացման որոշակի փուլում, պարզ ասած՝ բուրժուական հարաբերությունների ձևավորման ընթացքում, երբ կաստայական տարբերությունները սոցիալական խմբերի միջև թուլանում են, և երբ հասարակության անդամների խոշոր մասը ձեռք է բերում գոնե որոշ ազատություններ: Այդ ժամանակվանից է, որ որոշակի վարքն այլևս չի սպառվում «բարություն» կամ «մեծահոգություն» հասկացություններով և հումանիզմի՝ աբստրակտ հասկացված հարացույցով, և «հանդուրժողականություն» արժեքի կարիքն է առաջանում: Ժողովածուն լի է հետաքրքիր հետազոտություններով՝ հայոց էպոսի, Խաչատուր Աբովյանի, 19-րդ դարի հայ գրականության վերաբերյալ, ինչպես նաև այնպիսի վերլուծություններով, ինչպես «Քյառթուի կերպարը հայ գրականության մեջ» և անհանդուրժողականության դրսևորումները գրականության և պատմության ժամանակակից դասագրքերում:

Ժողովածուն բավական լայն ընդունելության արժանացավ, ուրեմն ճիշտ էր թիրախավորվել այդ խաչմերուկը՝ «օտարածին» հնչող արժեքի և «հարազատ» գրականության: Հատկապես հետաքրքիր էր քաղաքացիական հասարակության սովորական ծիրից դուրս շրջանակների՝ ուսուցիչների և գիտնականների արձագանքը: Սուր էմոցիոնալ քննադատության ենթարկվեց հատկապես դասագրքերի վերլուծությունն այն պատրվակով, որ այստեղ կոչ է արվում հանդուրժողականություն դրսևորել «հարևանների» նկատմամբ: Մինչդեռ հենց նույն գրքում Աբովյանի «Թուրքի աղջիկը» պատմվածքի վերլուծությունն աներկբայելիորեն վկայում է փոխադարձ մարդասիրության պահանջի մասին՝ ավանդված հայ ժամանակակից գրականության հիմնադրի կողմից: Գիրքը մնում է ակտուալ և արժանի է բազում քննարկումների:

Հնարավոր չէ ներկայացնել «ԵՀՀ համալսարան» շարքի բոլոր հրապարակումները, որոնք արդեն մոտ երեսունն են, և շուտով,

հուսանք, գալու են հավելյալները: Սակայն կարևոր է նշել «Քննադատական մտածողություն. տրամաբանական սխալներ և հոետորաբանական շեղող կիրառուկներ» (2019) գրքույկը⁴: Սա առաջին փորձն էր՝ հայոց իրականության մեջ ձևակերպելու, թե ի՛նչն է քննադատական մտածողությունը (տեքստերի համատեքստում), և ներկայացնելու մի շարք դեպքեր (փաստորեն «բառարանիկի» տեսքով), որոնց հայտնաբերումը ցույց է տալիս քննադատական մտածողության «բնագոյի» «միացման» կարիքը: Այս օրերին գրքույկի երկրորդ, անփոփոխ հրատարակության տպաքանակն է սպառվում, երրորդ հրատարակությունը կլինի լրամշակված:

Քննադատական մտածողությունն այս աշխատության մեջ դիտարկվում է ոչ թե «լուռ» արարքների, այլ տեքստերի և խոսքի ասպարեզում: Որպեսզի պարզ դառնա, թե ինչ է այն, սկզբում ձևակերպվում է նրա կարիքի բացակայության իրադրությունը, այն է՝ կառուցողական կամ կոռուպտիվ (համագործակցային) կոմունիկացիան: Հենց այդ կոմունիկացիայի կանոնների խախտումն է, որ ծնում է քննադատական մտածողությունը. երբ, պարզ ասած, հասցեատերը զգում է, որ իրեն ուղղված կոմունիկացիայում կա մանիպուլատիվ կոմպոնենտ: Կոմունիկացիոն էթիկայի և փիլիսոփայության մի շարք խնդիրների անդրադառնալով, ձեռնարկը եզրափակվում է խախտումների հանրահայտ ցուցակի հայերեն տեղայնացված թարգմանությամբ, ներառյալ այնպիսի հասկացություններ, ինչպես «Օվերտոնի պատուհանը» կամ «կարմիր ծովատառեխը», ինչպես նաև ավելի «շարքային» հոետորաբանական դեպքեր՝ խնդրին անդրադառնալու

⁴ «Քննադատական մտածողություն. տրամաբանական սխալներ և հոետորաբանական շեղող կիրառուկներ», խմբ. Գևորգ Տեր-Գաբրիելյան, Եր.: Եվրասիա համագործակցություն հիմնադրամ, 2019, 56 էջ, https://epfarmenia.am/sites/default/files/Document/Logical_Fallacies_and_Misleading_Rhetorical_Tricks.pdf.

փոխարեն քննադատությունն անձին ուղղելը կամ «իսկ դու» պատասխանը, և այլն: Այս ձեռնարկը մնում է շատ օգտագործելի՝ ժամանակակից մեդիա և համացանցային աշխարհում, ներառյալ սոցիալական ցանցերում երթնեկելիս, քանի որ մանիպուլյացիոն կոմունիկացիան այդ տիրույթում կառուցողական կոմունիկացիայի համեմատ վերջերս դարձավ գերակշիռ, հատկապես նաև Ռուսաստան-Ուկրաինա պատերազմական գործողությունների զարգացմանը զուգընթաց: Ձեռնարկը ելնում է այն գաղափարից, որ փաստերի պարզ ստուգմամբ երբևէ հնարավոր չի լինի կողմնորոշվել համացանցային կոմունիկացիայի աշխարհում, և առաջարկում է հմտանալ քննադատական մտածողության անհատական կիրառման ասպարեզում: Այժմ, երբ քննադատական մտածողության կարիքն ընդգրկվել է նաև հանրակրթության ռազմավարության մեջ, մեթոդական մոտեցումները՝ թե ինչ է այն նշանակում և ինչպես այն կատալիզացնել, շատ կարևոր են:

Լավ կլինի, եթե ձեռնարկի հաջորդ հրատարակությունն ավելացնի քննադատական մտածողության մոտեցման էությունը ոչ միայն տեքստերի, այլև արարքների իրադրություններում, ինչպես նաև հավելի հասանելի օրինակներ տրամաբանական սխալների փոքր-ինչ «գիտական» ձևակերպումներին:

Իհարկե, խոսել քննադատական մտածողության մասին առանց անդրադառալու այն հարցին, թե ի՛նչ է մտածողությունն ինքնին (ինչպես որ հենց վարվում են այդ հասկացությանն անդրադարձողներից շատերը) մեթոդապես ճիշտ չէ: Այդ հարցին անդրադառնում է «Համակարգված մտագործունեության մեթոդաբանություն և կրեատիվ խաղեր» (2018)⁵ գրքույկը: Արդեն

⁵ Համակարգված մտագործունեության մեթոդաբանություն և կրեատիվ խաղեր, Եր.: Եվրասիա համագործակցության հիմնադրամ, 2021, 24 էջ, https://epfarmenia.am/sites/default/files/Document/About_The_Methodology_Of_Systemic_Thought_Activity_MSTA_And_Creative_Games_ARM_0.pdf

նշվեց, որ ԵՀՀ-ն ակտիվորեն մասնակցում է Դավիթ Հովհաննիսյանի կողմից իրականացվող կրեատիվ խաղերին, և սույն տողերի հեղինակը համակարգված մտագործունեության մեթոդաբանությունը (ՀՄԳՄ) երկար տարիներ հետազոտողներից մեկն է: Իհարկե, ն՛ կրեատիվ խաղերը, և՛ ՀՄԳՄ-ն շատ իմաստներով «բանավոր» են. նրանց սկզբնավորողների՝ Գեորգի Շչեդրովիցկու և Մերաբ Մամարդաշվիլիի նախասիրությունն էլ եղել է «բանավոր» աշխարհը (թեև՝ ձայնագրություններով ֆիքսվող), բնականաբար, հետևելով փիլիսոփայության մեջ հայտնի ավանդույթին՝ Սոկրատեսից սերող: Սակայն ինչպե՞ս «դրսի» մարդուն բացատրել, ի՞նչ է ՀՄԳՄ-ն: Ինչպես՞ ներկայացնել որոշակի մեթոդ, որը թույլ է տալիս խորքայնորեն քննարկել բազում խնդիրներ, ինչն իր հերթին թույլ կտա սխալ ռեֆորմներից խուսափել, քանի որ կպարզվեն խնդրի էության որոշ մանրամասներ: Մեր հասարակությունը մեծ կարիք ունի այդպիսի մեթոդների, գործընթացների կազմակերպման հանդեպ այդպիսի մոտեցումների: Ավաղ, այդ մեթոդն առանց պրոֆանացիայի ենթարկելու օգտագործելը դժվար է, այն ուսանել է պետք, սակայն և՛ հնարավոր է: Ինչպես նշում է Վահրամ Մարտիրոսյանը՝ ՀՄԳՄ-ն «հազարամյակների մշակման արդյունք է, որը «արկղից դուրս» է բերում խնդիրները, միտքը ազատագրում⁶:

Գրքույկում այս մեթոդը ներկայացնելու փորձ է արված, քննարկվում է ՀՄԳՄ-ի կիրառումը՝ կրեատիվ խաղերը, և դրանց օգտագործումը բազում ասպարեզներում՝ լինի կազմակերպչական ոլորտում, քաղաքաշինության, ռազմավարական, քաղաքականությունների մշակման, թե այլ: ՀՄԳՄ-ի քննարկումը և օգտագործումն անսպառ են, և թողնենք ընթերցողին որոշելը,

⁶ Վահրամ Մարտիրոսյան, «Զաղիասարակությունը որպես «նոր պետության» նախագծի հեղինակ և... մեղիա», *media.am*, 20.07.2021, <https://media.am/hy/critique/2021/07/20/28923/>.

արդյոք գրքույկում հաջողվել է գոնե մի քիչ բացատրել, թե ի՛նչ են ՀՄԳՄ-ն և կրեատիվ խաղերը:

Կարևոր է, որ գրքույկի որակյալ թարգմանությունը նաև հրապարակված է անգլերեն, ինչը թույլ է տալիս նաև միջազգային գործընկերներին գոնե մի քիչ պատկերացում կազմել այս մոտեցման վերաբերյալ: Ինչ վերաբերում է «մտածողության» ձևակերպմանը, տվյալ մեթոդի սահմաններում գլխավոր մոտեցումներից է՝ չխառնել այն մի կողմից հոգեբանական այլ դրսևորումների, մյուս կողմից՝ պարզունակորեն մեկնաբանվող «տրամաբանության» հետ (ինչը հաճախ է տեղի ունենում), այլ գիտակցել, որ մտածողությունը կոլեկտիվ սոցիալական գործողություն է, որի ընթացքում, արարքների և կոմունիկացիայի միջոցով, «մաղվում» են կարծիքները, մոտեցումները և այլն, և պահպանվում ու ֆիքսվում է որպես արժեքավոր այն, ինչը ձևակերպվում է որպես օրենք կամ օրինաչափություն կամ այդպիսին լինելու վարկած է: Վերջում ավելացնեն, որ «ռեֆլեքսիան» այս մոտեցման բանալի հասկացություններից է:

«ԵՀՀ համալսարան» շարքի հրատարակման գործընթացը ձեռնարկելը նշանակում էր նաև փորձ ձեռք բերել հրատարակության ասպարեզում: ԵՀՀ-ն մասնագետ հրատարակչություն չէր, և հրատարակության մասնագիտությունը ներկայացնող հայերեն նյութեր չէին գտնվում: Համագործակցելով տարբեր հրատարակչությունների հետ, տարիների ընթացքում ԵՀՀ-ն հայտնաբերեց մի շարք խնդիրներ, որոնք մնում են չհասցեագրված հայերեն տեքստեր հրատարակելիս: Այդ փորձառության արդյունքը եղավ ևս մեկ բացառիկ գրքույկ՝ «Հրատարակչական գործընթացի ուղեցույցը» (2019)⁷, որը, չնայած

⁷ Գ. Տեր-Գաբրիելյան, Ա. Գրիգորյան, Ն. Պասկևիչյան, *Հրատարակչական գործընթացի ուղեցույց*, Եր.: Եվրասիա համագործակցություն հիմնադրամ, 2022., 68 էջ, https://epfarmenia.am/sites/default/files/Document/EPF_Publishing_Algorithm_2022_0.pdf.

նախ և առաջ ԵՀՀ-ի տեքստային, ոճական և հրատարակչական կանոններն է ընդգրկում, օգտավետ կարող է լինել ցանկացած կազմակերպության կամ անհատի համար, որը պատրաստվում է տպագիր տեքստ հրատարակել (թեև շատ կանոններ օգտագործելի են նաև համացանցային հրատարակության դեպքում): Ներկայացնելով ԵՀՀ-ի մոտեցումները՝ այս գրքույկը չի սահմանում պարտադիր կանոններ ուրիշների համար և ավելի շուտ որպես օրինակ է ներկայացվում հանրությանը: Իր կարևորությունը, սակայն, պայմանավորված է նրանով, որ ԵՀՀ-ն չկարողացավ հայերեն գրված նման ձեռնարկ հայտնաբերել, բացի 1953 թվականին հրատարակված՝ պոլիգրաֆիական տերմինների ռուս-հայերեն մի բառարանի: Ըստ երևույթին, հայաստանյան հրատարակիչներն առաջնորդվել են և առաջնորդվում են օտարալեզու ձեռնարկներով, իսկ այն դեպքերում, երբ դա հնարավոր չէ (հաշվի առնելով, որ տեքստը հայերեն է), հենվում են հրատարակչության ներքին մշակույթին և ավանդույթին:

Այս առիթով մի պատմություն: Երբ Պետրոս Առաջինը գնաց Կոպենհագեն՝ ուսումնասիրելու նավաշինությունը, այնտեղ նա նկատեց, որ նավերը կառուցվում էին «վարպետ-աշկերտ» մեթոդով. վարպետն ուներ «շաբլոնը»՝ նավի մասերի՝ կաշվից կտրած չափսերը, որը և բերում էր, դնում փայտի վրա, ուրվագծում, ըստ որի էլ փայտը կտրում էին: Նավի գծագիրը ոչ մի տեղ չկար, բացի վարպետի գլխից և շաբլոնների այդ հավաքածուից, որ վարպետը պինդ պահում էր: Հետո նա իր փորձը փոխանցում էր իր լավագույն աշկերտին, որը հաճախ իր որդին էր: Մեկ տարի անց Պետրոս Առաջինը մեկնեց Գլազգոյի նավաշինարանը դիտելու: Այստեղ իրադրությունը բավական այլ էր. կար նավի գծագիրը՝ հաշվարկներով, չափսերը գրված, և ցանկացած ոք կարող էր այն վերցնել և օգտագործել նավ կառուցելու համար: Այդ իսկ պատճառով Դանիան չդարձավ «ծովերի թագուհի», իսկ

Բրիտանիան՝ դարձավ: Ֆիքսված սխեմատիկ տեխնոլոգիան՝ քայլերի ալգորիթմը որպես բոլորին հասանելի գործիք, ֆիքսված պրոյեկտը, նախագիծը, սխեման, պլանը, գծագիրը, ծրագիրը, ալգորիթմը, տեխնոլոգիան, քարտեզը - համաշխարհային առաջընթացի կարևորագույն գործոններից են: Դրանք թույլ են տալիս ինստիտուցիոնալ հիշողությունն անկորուստ հաղորդել հաջորդ խմբերին և առանձին վարպետի գործը դարձնել ինդուստրիալ գործընթաց: ԵՀՀ-ն առանձնապես մտահոգված է այդ խնդրով, և իր գործունեության մի խոշոր մասն այդպիսի գործիքներ ստեղծելն է, գործիքներ, որոնք թույլ են տալիս այն, ինչ մինչ այդ գուտ «արվեստ» էր՝ կախված անձի ստեղծագործականությունից, դարձնել տեխնո: Եվ եթե նույնիսկ դրանց այլամշակույթ տարբերակները կան՝ ստեղծել տեղականը, հայաստանյան իրականությանը համապատասխան տեղայնացված: Այդպիսին են, օրինակ, ԵՀՀ-ի ստեղծած՝ քաղաքացիական հասարակությունների, ինչպես նաև տեղական ինքնակառավարման մարմինների կարողությունների զարգացման գործիքները:

Այդ իսկ պատճառով հույս կա, որ ԵՀՀ-ի «Հրատարակչական գործընթացի ուղեցույցը» ևս պետք կգա շատերին: Իսկ հրատարակության ասպարեզում հասցեագրման արժանի խնդիրները շատ են. սկսած լեզվառձական հարցերից (խմբագիր-սրբագրիչ գործունեությունների խառնաշփոթից, լեզվի մի շարք հարցերի՝ լուծված չլինելուց) մինչև տառատեսակների խնդիրները (հայերեն տառատեսակների մեծ մասն ունեն խնդիրներ) և այլն:

Հնարավոր չէ, ինչպես վերն ասացի, մի ակնարկում ներկայացնել «ԵՀՀ համալսարան» շարքի բոլոր հրապարակումները: Բավարարվեմ վերջին երկու խոշոր գրքերը ներկայացնելով: «Բռնության մշակույթը Հայաստանում» (2020)⁸ փոքր-ինչ սաղրիչ

⁸ *Բռնության մշակույթը Հայաստանում*, Գ. Տեր-Գաբրիելյան (գլխավոր խմբագիր), Գ. Հովակիմյան, Հ. Մմբատյան, Դ. Պետրոսյան, Յ. Ավագյան, Ծ. Խուրշուդյան, Եր.:

վերնագրով խոշոր աշխատությունը պարունակում է հոդվածներ, որոնք անդրադառնում են բռնության մշակույթի արմատներին՝ ցարական Ռուսաստանում «գողական»՝ «բլատնոյ» մշակույթի սկզբնավորումից, խորհրդային գուլագային ժամանակներից մինչև մեր օրերը, ինչպես նաև այդ մշակույթի ամենախնդրական դրսևորումներին՝ ընտանիքում, դպրոցում և բանակում: Մի կողմից, Հայաստանում պայքար է գնում այդ մշակույթի դեմ, մյուս կողմից, այս ասպարեզում մի շարք խնդիրներ տարուացված էին, և գիրքը փորձ է անում գոնե մի քիչ շղարշը բարձրացնել այս հարցերի վրայից: Օրինակ, համարվում է, որ «գողական (ենթա) մշակույթը» վերաբերում է միայն «գողականներին» կամ է՛լ ավելի սահմանափակ՝ «օրենքով գողերին», մինչդեռ ցանկացած անկողմնակալ քաղաքացի կարող է նկատել, որ այն վաղուց արդեն՝ դեռ խորհրդային 60-ականներից ի վեր սողոսկել է առօրյա. թեկուզև պարողիական ձևով՝ մանչուկներն ու երիտասարդներն այն ծաղրանմանակում են, և հենց դա է, ասենք, որոշակի ենթամշակույթների, ինչպես օրինակ՝ «քյառթունների» ենթամշակույթի կարևոր բաղադրիչը, դպրոցում հետապնդումների, էլ չասած՝ բանակում ոչ կանոնակարգային հարաբերությունների, բանտային ենթամշակույթի և այլն: Այդ վարվելակերպն ու խոսելակերպը մտել են հասարակության ուղնուծուծն ու ամպրանդվում են խոսքային որոշակի ոճերով, որոնք էլ իրենց հերթին պայմանավորում են որոշակի վարքեր: Այդպիսով, ինչպես Գեմաֆին Գասպարյանն է նշում գրքի արդյունքների քննարկմանը նվիրված իր էսսեում⁹ (էջ 38)

Եվրասիա համագործակցություն հիմնադրամ, 2020, 404 էջ, https://epfarmenia.am/sites/default/files/Document/Roots_of_violence_online_version.pdf.

⁹ Մ. Հովհաննիսյան, Գ. Գասպարյան, Գ. Հովակիմյան, Հ. Սմբատյան, Ծ.

Խուրշուդյան, *Բռնության մշակույթը Հայաստանում. անդրադարձ և առաջարկներ*, Եր.:

Եվրասիա համագործակցություն հիմնադրամ, 2020, էջ 38,

https://epfarmenia.am/sites/default/files/Document/Roots_of_violence_recommendation_s_online_version.pdf

առաջնային խնդիրը լեզուն է: Եվ իրոք, լեզվի ազդեցությունը վարքի վրա, վարքը նույնպես որպես «լեզու»՝ նշանային և հաղորդակցական համակարգ հասկանալը բարձիթողի է արված այսօր, լեզվաբանությունը և նշանագիտությունը մեզանում գրեթե իսպառ բացակայում են կամ՝ հաճախ սխալ մեթոդական հիմքերի վրա են հենվում: Սա բերում է լեզվաբանական հետազոտությունների և պրոյեկտների կարիքի (որոնց ԵՀՀ-ն կփորձի անդրադառնալ առաջիկայում):

Այդպիսի նախագծերից մեկն այժմ իրագործվում է. ԵՀՀ գործընկերներն աշխատում են «Գողական լեզվի բառարանի» վրա: Հայտնի է, որ Հրաչյա Աճառյանն է փորձել ստեղծել այդպիսի բառարան, նույնիսկ հանդիպել է գողականների՝ հատուկ պայմաններում, սակայն այդ բառարանի ձեռագիրը ցայսօր հայտնաբերված չէ: Այսօր, իհարկե, կարիք չկա աչքերը կապած՝ «գողականների» հետ հանդիպումներ փնտրելու, որպեսզի այդ լեզվի բառարանը կազմես. թեկուզև իր պարողիական տարբերակով՝ պատանիների ամենօրյա բարքուվարքում՝ միմյանց հետ շփվելիս, կամ բանտում՝ «բարբառային» իր ուրույն տարբերակներով, այն սփռված է լեզվով մեկ: Էլ չասած, որ ռուսերեն այդպիսի բազում հետազոտություններ և բառարաններ կան ազատ մատչելիության՝ համացանցում, իսկ հայերենի գողական բառապաշարի խոշոր մասն անպայման առնչություն ունի ռուսերենին (թեև հաճախ ռուսերենը զուտ միջանկյալ է՝ իդիշից եկող հասկացությունների համար, և կան նաև ոչ ռուսերենից եկող բառեր ու արտահայտություններ՝ թուրքերենից, անգլերենից և այլն):

Մյուս խոշոր ձեռնարկը վերջերս լույս տեսած «Չորս պատմություն իշխանության մասին» (2022)¹⁰ աշխատությունն է:

¹⁰ Նաիրա Մկրտչյան, Գևորգ Տեր-Գաբրիելյան, Վարսեր Կարապետյան, Արմեն Գրիգորյան, *Չորս պատմություն իշխանության մասին*, Եր.: ԵՀՀ, 2022, 224 էջ, https://epfarmenia.am/sites/default/files/Document/Four_Stories_about_Power_Web_2022_0.pdf.

Սրա նպատակն էր, ինչպես որ ամենասկզբում ձևակերպեցի՝ հանրությանը որոշակի չափով իրազեկել իշխանություն հասկացության և երևույթի տարբեր դրսևորումների վերաբերյալ: Իշխանությունն անընդհատ քննարկման կենտրոնում է հայաստանյան դիսկուրսում, սակայն նրա դրսևորումների վերաբերյալ քիչ թե շատ համապարփակ մոտեցումը բացակայում է: Գրքում դիտարկվում են իշխանության՝ բռնության վրա հիմնված, «բուրգային» տարատեսակներից մինչև ավելի մասնակցային, շարքային անձին իշխանությունից «մաս հանող» բազում տարատեսակներ: Գրքում են առաջարկել եմ «իշխ» տերմինը, պատճառաբանելով, որ, ի տարբերություն անգլերեն power հասկացության, հայերեն չես ասի «պնդման իշխանություն» (the power of argument), և այլն: Իհարկե, կարելի է ասել «պնդման ուժը» կամ համոզիչությունը, սակայն հայոց ճկուն լեզվի կողմից առաջարկվող այդ տարբերակներում կորչում է իշխանություն-իշխի՝ մի ձևից մյուսին գրեթե սահուն կերպով անցման հնարավորությունը, այդ երևույթի սպեցիֆիկությունը: Գրքում քննարկվում են Ջոն Լոքի և Թոմաս Հոբսի մոտեցումները, Միշել Ֆուկոյի և դրան առնչվող՝ իրականության սոցիալական կառուցման երևույթից բխող մոտեցումը, բացատրվում են այնպիսի հասկացություններ, ինչպես «փափուկ ուժ», «ազդեցություն», «կառուցվածքային իշխ», «կառուցվածքային բռնություն» և այլն: Անդրադարձ է արվում քաղաքական և այլ տիպի իշխերի ամենատարբեր դրսևորումներին, ամենաներառականից մինչև ամենաբռնին մինչև ահաբեկչությունը՝ որպես անհատական իշխի ծայրահեղ դրսևորում, քննարկվում են «ճանաչման» իշխը և «չճանաչված պետությունների» ճակատագիրը, «անվտանգության դիլեման» և միջազգային օրենքը՝ ինքնիշխանության հղացքի կոնտեքստում: Գիրքն ընդգրկում է նաև տեղեկատվություն Հայաստանի իշխանական համակարգի վերաբերյալ (ի՛նչ պիտի

իմանա հայաստանցին իր իշխանական համակարգի մասին, գոնե՝ մինիմում), ինչպես նաև չորս դեպք. Չեխիայի, Հունգարիայի, Սլովակիայի և Լեհաստանի իշխանական համակարգերի վերափոխումն ու զարգացման ընթացքը սոցիալիստական ճամբարի փլուզումից հետո:

«ԵՀՀ համալսարան» շարքն ընդգրկում է մի շարք այլ հրապարակումներ, որոնք ունեն մեթոդական նշանակություն, ինչպես, օրինակ՝ ԵՀՀ-ի մոտեցումը կրթության հարցերին¹¹ և դրան առնչվող՝ քաղաքացիական կրթության կարողունակությունները գնահատելու գործիքի նախագիծը, որ հրապարակման փուլում է և շուտով հասանելի կլինի: Ըստ այդ նախագծի՝ պետք է կենտրոնանալ չորս կարևորագույն կարողունակության վրա. քննադատական մտածողություն, պրոյեկտային պարադիգմ, բուն քաղաքացիականություն և սուբյեկտայնացում:

Շարքի բոլոր հրատարակությունները հասանելի են նաև համացանցային տարբերակով: Այժմ կարևորագույն նպատակներից է, որպեսզի այս նյութերն ընկալվեն, քննարկվեն, քննադատվեն, ներառյալ՝ կրքոտ կերպով, և օգտագործվեն կամ մերժվեն, այդ իսկ պատճառով ԵՀՀ-ն բազում միջոցառումներ է կազմակերպում տարբեր լսարանների հետ՝ այս հրապարակումները ներկայացնելու համար: Այդ նկատառումով է պայմանավորված նաև սույն հրապարակումը: Եթե շարքի առաջին հրապարակումը՝ «Հանդուրժողականությունը», արժանացավ կարծիքների, ինչպես նշեցի, ներառյալ սուր-ազգայնական տեսակետից, ապա մյուս գրքերը ֆիքսված կարծիքներ առայժմ քիչ են ստանում: Պատճառները տարբեր կարող են լինել. քննարկման և քննադատության մշակույթի գրեթե իսպառ բացակայությունը հայաստանյան իրականության մեջ, կամ՝ անհամաձայնությունը,

¹¹«ԵՀՀ կրթություն և ուսուցում», ԵՀՀ, (մուտք՝ 15.10.2022), <https://epfarmenia.am/hy/document/EPF-Education-and-Learning>.

որը բերում է որոշման՝ լուրջության ենթարկել այս կամ այն նյութը: Պիտի հաշվի առնվի, իհարկե, նաև հասարակության անմխիթար վիճակը՝ համավարակից և պատերազմից հետո, շարունակվող էկզիստենցիալ ճգնաժամի պայմաններում: Մակայն ԵՀՀ-ն շարունակելու է ակտիվ կարծիքների փնտրտուքը, և ամեն հրապարակում հետադաձ կապի հնարավորություն է տալիս հետևյալ իմակով. *info-epf@epfound.am*:

Ավարտեմ այս ակնարկը, մեկնաբանելով Վահրամ Մարտիրոսյանի տեքստից մի մեջբերում (իբ հողվածը բավական համապարփակ ներկայացնում է ԵՀՀ ամբողջական գործունեությունը). «Ինձ դուր են գալիս մեծ նպատակներ հետապնդող անձինք ու հաստատությունները, «երագողները» և, այո, համաձայն եմ, որ ԵՀՀ-ը նոր սերնդի մեղիա մողել է: Տեղեկատվական պոտոր ջրերում՝ մի օազիս, որտեղ կարելի է նոր գաղափարների հանդիպել, փակուղիների մերժման, քաղաքացու հանդեպ սրտացավության ու քաղաքացիական դիրքորոշման քաջալերման, մտքի ազատագրման քաջալերման՝ մասնակցության եղանակով»¹²: 2021 թվականի աշնանը հերթական կրեատիվ խաղի ժամանակ ԵՀՀ-ն գործընկերների լայն խմբի հետ միասին քննարկեց քաղաքացիական հասարակության ներկա վիճակն ու առաջնայնությունները: «Պետությունը թվային աշխարհում» խումբը¹³, վստահության համապարփակ ճգնաժամը քննարկելուց բացի (վստահությունը ևս այն երևույթներից է, որոնց լավ կլիներ նվիրել «ԵՀՀ համալսարան» շարքի մի հատոր՝ ավելի

¹² Վահրամ Մարտիրոսյան, «Քաղաքացիականությունը որպես «նոր պետության» նախագծի հեղինակ և... մեղիա», *media.am*, 20.07.2021, <https://media.am/hy/critique/2021/07/20/28923/>.

¹³ ««Պետությունը թվային աշխարհում» խաղատեխնիկի ընդլայնված հաշվետվություն», «Աջակցություն քաղաքացիական հասարակությանը» ծրագիր «Քաղաքացիական հասարակության անելիքները ներկա պայմաններում» կազմակերպագործունեական խաղ, (մուտք՝ 18.10.2022), <https://epfarmenia.am/hy/document/Creative-Game-State-in-the-Digital-World-2021>.

համապարփակ և բազմակողմանիորեն այդ երևույթը քննարկելու համար), ստեղծեց մի հասկացություն՝ «կրթացում»: Կրթացումը նշանակում է միաժամանակ մի քանի բան.

ա. Այն ամեն արժեքավորը, ինչ յուրաքանչյուրս գիտի՝ պիտի նաև դարձնի ուրիշներին՝ մոտիկ թե հեռու, շրջապատին և հասարակությանը իրազեկելու, սովորեցնելու նյութ.

բ. Ամենը, ինչին ժամանակակից մարդը հանդիպում է՝ կրթվելու, հասկանալու, մեկնաբանելու նյութ է, ինչպես նաև՝ հետո հասկացածդ մյուսներին բացատրելու:

Այսինքն կրթացումը շրջակա աշխարհի ամեն մանրամասնի՝ կրթվելու և կրթելու նյութ դառնալն է: Եվ ամեն ժամանակակից անձ պիտի դառնա միաժամանակ և անընդմեջ գիտակից կերպով կրթվող և կրթող, այսինքն պիտի գիտակից կերպով վերակազմակերպի իր կյանքը՝ այս նոր իրավիճակին ադապտացվելու նպատակով, այդ գործընթացը, որն առանց այն էլ տեղի էր ունենում՝ հանի գիտակցության «լուսավոր» ոլորտ: Իհարկե, ամեն անհատ ամենը չի կարողանա այդպես դիտարկել, միշտ կան առաջնայնություններ, սակայն մարդկության հավաքական զարգացումը գնում է նաև ա՛յդ ուղղությամբ՝ խնդրականացնել անխտիր ամենը՝ որպես ուսումնասիրման, հասկանալու, քննադատելու, օգտագործելու և ուսուցանելու նյութ և առարկա: Ըստ խմբի տրամաբանության՝ այդ ուղղությամբ է շարժվում աշխարհը նաև շնորհիվ համացանցի և չնայած բոլոր մարտահրավերներին: Այսպիսով, ԵՀՀ-ն ո՛չ միայն մեղիա է մեղիան կրիչն է՝ միջոցը. ԵՀՀ-ն նաև համալսարան է՝ կրթացման գործընթացի մեջ ընդգրկված, և կրթական իր ռազմավարությունը հենց այս պոստուլատների վրա է հիմնված:

Որակյալ գիրք ստեղծելը կուլեկտիվ և թիմային գործ է, որում ներգրավված են բազում մարդիկ. պրոյեկտի կազմակերպիչներ, հեղինակներ, ձևավորողներ, խմբագիրներ, տպագրիչներ,

հաշվապահներ և այլն: Ավաղ, ի տարբերություն ֆիլմերի տիտրերի, որտեղ նույնիսկ ռեժիսորին սուրճ բերողն է նշվում, գիրք ստեղծողների ցուցակների «լավաշները» հաճախ չեն հրապարակվում գրքում, թեև անհասկանալի է, ինչու: Այժմ, երբ գիրքը մեզանում դառնում է գրեթե «դեմոդե», այդ մոտեցումն էլ պետք է վերանայել. ամեն որակյալ գիրք այժմ Հայաստանում դառնում է ունիկալ թիմային պրոդուկտ: Վերջում ուզում եմ այդ բոլոր մարդկանց շնորհակալություն հայտնել՝ հաճախ բավական անողորմ պայքարի, ընդվզման, միասին սովորելու և բոլոր ընդհարումներից հետո, ի վերջո, միասնաբար գործելու համար, համառության և նվիրվածության համար: Ինչպես նաև, իհարկե, շնորհակալություն արևմտյան մեր բազում դրամաշնորհատուներին, որոնց խոշոր ծրագրերի «լուսանցքներում» հնարավոր է դառնում այս շարքի իրագործումը տարեցտարի:

*Գևորգ Տեր-Գաբրիելյան¹⁴
արձակագիր, ԵՀՀ տնօրեն*

---

¹⁴ Հատուկ շնորհակալություն Դիանա Ծախրազյանին, որն այս տեքստի համար նյութ նախապատրաստեց: